

Mijmeringen bij een witwas verhaal (1994)

Sieth Delhaas

Schrift, juni 1994

Inleiding

Het leuke van een uitnodiging-met-opdracht om te schrijven in dit geval over een verhaal als Noach, vind ik, dat je aan kunt haken bij de vraag die gesteld wordt door de redactie. De vraag die ik kreeg, geeft me veel vrijheid en opent zelfs komische mogelijkheden:

- wat moet ik met een God die onschuldige dieren vernietigt?
- wat moet ik met zo'n verhaal aan?

Het zijn eigentijdse vragen. Ze openbaren iets van de tijd waarin wij leven. Een tijd waarin een groeiende groep mensen zich meer en meer bezorgd maakt over het lot van dieren in een milieu dat door mensen steeds meer wordt vervuild en de kant van totale vernietiging dreigt op te gaan. Daaruit komt logisch de vraag voort: als mensen zich om dieren in dat milieu al zorgen maken, wat is dat dan voor een god die dat kennelijk niet deed in dat zondvloedverhaal. Een god die de dieren op een enkel paar na, rustig laat verzuipen? Dat woord gebruik ik maar, want in zo'n groots en vooropgezet vernietigingsplan in zo'n grote plas vind ik het woord verdrinken te beschaafd. De vragen van de redactie openbaren ook iets van de vrijheid waarmee mensen in deze tijd om durven gaan met de Heilige Schrift.

Als je op de vragen ook eerlijke en eigentijdse antwoorden geeft dan zou je dat verhaal en die god naar mijn mening zonder meer als onbruikbaar van de hand kunnen doen. Echter wij leven binnen de christelijke, kerkelijke cultuur met een joods-christelijke traditie en zelfs binnen feministische theologie, waarbij ik betrokken ben, gaan we door met nadenken over 'de' God die we in de bijbel hebben leren kennen. Daarom wil ik toch proberen het verhaal over Noach en de watersnood zo serieus mogelijk te nemen.

Oerverhaal

Ik heb het woord 'de' voor God in de vorige alinea niet voor niets tussen aanhalingstekens gezet. Dat komt omdat een uitspraak van prof. H. Kuitert me te binnen schiet die ik vaak gebruik in mijn cursussen over feministische theologie en over het ontstaan van godsbeelden: 'Al het spreken over boven, komt van beneden'. Ik denk tegelijkertijd aan een commentaar op koningshymnen die stammen uit dezelfde streek en oertijd als het verhaal over Noach en de watersnoodramp. Daarin gaat het over de vraag of in die tijd de stadsbevolking van een bepaalde stadsstaat het gezag van de vorst kon beïnvloeden. Men veronderstelde dat er een vorm van 'democratie' bestond. Men maakte dit op uit het feit dat er in deze koningshymnen

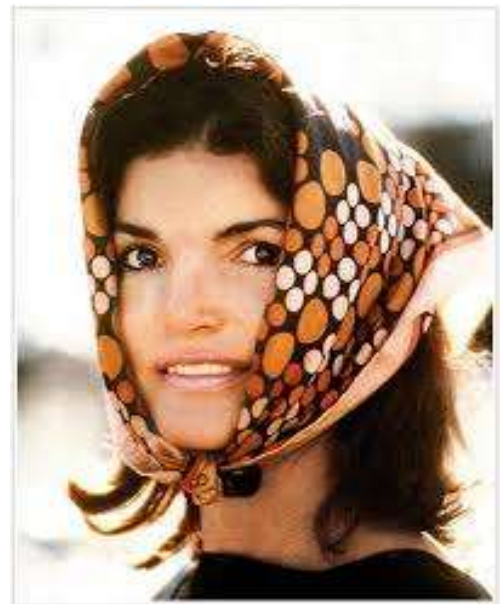
sprake is van een godenwereld die bestuurd wordt volgens zekere democratische regels. Dus de theologie van die tijd zou de godenwereld hebben ingericht volgens het model van hun eigen maatschappij. Ook hier wordt dus 'boven' gedacht, zoals 'beneden' zichzelf hoogstwaarschijnlijk had georganiseerd. Voordat we 'de' god uit het Noach-verhaal en het verhaal zelf maar laten verdwijnen, kunnen we wellicht eerst eens kijken wie dat verhaal en die God hebben gecreëerd en waarom.

Het zondvloed verhaal is een oerverhaal, ook wel mythe genoemd, dat in meerdere culturen voorkomt. In de bijbel wordt het gebracht als een oordeel over de slechtheid van de aardebewoners, en daarmee als één van de argumentverhalen waar en waarom God gaat ingrijpen in het verloop van de geschiedenis van de wereldbevolking die tenslotte uitloopt op de uitverkiezing via Abraham naar het volk Israël. In die geschiedenis wordt tegelijkertijd 'de' God gecreëerd.

Belangstelling voor mythes

Richard Cavendish zegt in zijn inleiding tot het boek *Mythologie van de gehele wereld* dat de belangstelling voor mythologie de laatste honderd jaar steeds is gegroeid omdat mensen beseffen dat mythen geen kinderachtige verhaaltjes zijn of een voorwetenschappelijke verkenning van de wereld, maar betekenisvolle inzichten in de werkelijkheid. Mythes zijn niet alleen verhalen uit het verleden, maar ook het heden kent zijn mythes.

Als ik dit schrijf is de voormalige first lady van de Verenigde Staten Jacqueline Kennedy zojuist overleden. Door haar houding, vooral rondom de moord op haar echtgenoot en haar zwijgen over haar leven en gevoelens daarna, is zij al bijna tot een mythe geworden. Niet door die houding en haar gedrag alleen, maar hoe mensen daaraan betekenis hebben gegeven. Kennelijk hadden en hebben Noord-Amerikanen en vele bewonderaars van haar buiten Amerika, in haar houding en gedrag iets herkend, dat de basis kan vormen voor zeden, gewoonten en waarden. Iets in haar houding en gedrag is herkend als waardevol voor hen, wat in de wereld van de laatste decennia verloren is gegaan of dreigt te gaan. Cavendish zegt zelfs dat je mensen niet kunt begrijpen als je hun mythes niet begrijpt. In een verklarende woordenlijst in zijn boek is zelfs te lezen dat alleen al door het luisteren naar een mythe een catharsis, een loutering van de menselijke ziel kan ontstaan.

Cultische reiniging

Zoals de Romeinen enkele eeuwen voor onze jaartelling hun religieuze mythes ontleenden aan de Grieken, zo is het zondvloedverhaal ontleend aan een oude Mesopotamische mythe. Mesopotamië, het gebied waar de Eufraat en de Tigris stromen, het gebied waar de stad Ur heeft gelegen, de stad waar vandaan Abraham en Sara met hun gevolg zouden zijn weggetrokken om zich in 'het land dat Ik u wijzen zal' te vestigen. De mythe van de grote

vloed is de bekendste mythe uit Mesopotamië. Niet zo vreemd dat de mythe juist in dat gebied speelde omdat beide rivieren, in een overigens zeer droog klimaat, regelmatig buiten hun oevers traden. Daardoor was er vaak sprake van een watersnood waarvoor de mensen op de vlucht gingen; de vloed die door de góden zou zijn gezonden om al het leven op aarde te vernietigen.

Bij de Mesopotamische versie van het zondvloedverhaal zijn vier goden betrokken die de zondvloed voorbereiden. Een vijfde god openbaart aan de man Utnapishtim een plan om een boot te bouwen en het vege lijf te redden. Behalve proviand en zijn gezin haalt de man zilver en goud aan boord en wilde dieren.

De stormen en regens die losbarsten na de voltooiing van het schip, jagen zelfs de goden angst aan. Als Utnapishtim na verloop van tijd de vloed blijkt te hebben overleefd, is één van de aanstichtende goden boos en later wordt de overlevende naar een ver afgelegen plaats ‘aan de monding van de rivieren’ gebracht waar hij verder leefde.

In tegenstelling tot het Mesopotamische verhaal waar meerdere goden die het bovendien met elkaar oneens zijn, een rol spelen, heeft in de bijbelse mythe slechts één god het voor het zeggen. Hij wil de mensen van de aardbodem uitroeien omdat hun boosheid groot was en omdat alles wat ze bedachten ‘te allen tijde’ slecht was.

Uitroeiing

Het witwas-idee in beide verhalen is echter gelijk: de uitroeiing van de mensheid. In het ene verhaal blijft één gezin min of meer per ongeluk gespaard door de onenigheid van de goden, in het andere geval mag één familie het menselijk geslacht voortzetten omdat het hoofd van het gezin, de man Noach, een rechtvaardig man was.

Het gegeven van het uitroeien zou wellicht als een cultische reiniging kunnen worden opgevat. Bij de opgravingen van Uruk, een stad vlakbij het Ur waar Abraham en Sara woonden, is men ook op een dergelijk verschijnsel gestoten. De vondst van de resten van een tempel daar doet vermoeden dat op een gegeven moment – circa 2000 voor Christus – een tempelcomplex, gewijd aan een bepaalde godheid, is afgebroken en de inventaris van het heiligdom is bijgezet in een soort grafkamer in een bouwput. Vervolgens zou het hele terrein zijn geëgaliseerd ter hoogte van de begane grond en cultisch gereinigd met brandoffers in, zoals de opgravingen verraden, daartoe speciaal aangelegde groeven, die men na het ritueel heeft opgevuld. Daarna zijn nieuwe gebouwen opgetrokken, gewijd aan een andere godheid.

Men zou dus kunnen veronderstellen dat het uitdelgen een gewoonte in die oudheid is om zich van iets te ontdoen waar men geen oplossing voor wist, of wat men gewoon beu was: en het smartte Hem in zijn hart (Gen. 6:6). Het bijzondere daarbij is dat men dit uitroeien toeschrijft of overlaat aan een godheid: god wilde het. En zo laat de mens de door hem gemaakte god zijn problemen oplossen.

Geen naam en geen gezicht

Het fenomeen van het uitwissen, het witwassen is niet opgehouden in de oude tijd. Ook in tijden van het christendom en de wereld daarbuiten is dat verschijnsel nog een geliefd middel om uit de problemen te raken. Ik denk dat de moderne wapens daarvan een gruwelijk voorbeeld zijn. Vroeger een watervloed, vandaag kernwapens en scuds.

Rosemary Radford Ruether, de Amerikaanse feministische theologe heeft eens geschreven dat het zelfs een eigenschap is van het christendom om het één voor het ander uit te wisselen: 'De tragiek van het christendom is, dat het niet alleen de beleving van zijn historische verwantschap met het jodendom uit het oog verloor, maar dat elke nieuwe kerk zichzelf ziet als vervanging van de kerk waarvan zij zichzelf heeft afgescheiden. De nieuwe kerk meent het ware geloof en de geest te bezitten die de dode letter van de oude kerk vervangt.'

Terug naar de bijbeltekst en de startvraag. Genesis 6 vermeldt: de boosheid van de mensen was groot en God wil ze uitroeien en in één adem ook het vee, het kruipend gedierte en het gevogelte. De vraag is: wat moet ik met een god die onschuldige dieren vernietigt?

Voordat ik die vraag beantwoord, is er nog iets anders te constateren. Opvallend is dat in het verhaal over Noach zijn vrouw niet aan het woord komt. Ze heeft geen naam en geen gezicht. Ook de vrouwen van de zoons niet, die zelf wel een naam krijgen. Waar God Noach zegt in de ark te gaan met zijn vrouw, zijn zonen en hun vrouwen, staan deze vrouwen in het rijtje van de wijfjesdieren die met hun mannetjes mee de ark in moeten, namelijk als baarmoeders. Via hen moet het mensengeslacht worden voortgezet omdat Noach een rechtvaardig man was. Waar vrouwen geen naam en geen gezicht krijgen en niet aan het woord komen, daar kan het met de schepping nooit goed gaan. De traditie en de werkelijkheid van vandaag bewijzen het.

Het vee, het kruipend gedierte en het gevogelte des hemels (vers 7) staan nog steeds aan de dreiging van uitroeiing bloot.

Wie scheidt God?

Dus toch maar het verhaal wegdoen? Wat moet ik met een god die dieren vernietigt? Wat moet ik met zo'n verhaal?

Deze religieuze mythe over Noach is een eenzijdig verhaal uit de tijd dat alleen mannen de lakens uitdeelden en met de goden communiceerden. Dat ging zo eeuwen door. En gaat grotendeels nog door. Verhalen uit protestantse en katholieke tradities – om maar binnen onze eigen godsdienst te blijven – getuigen daarvan. Ik ben het daarom roerend eens met wat dr. Annelies van Heijst zei in de televisie-uitzending *Inspiratie* van de IKON (in de Bazuin van 6.5.1994 staat het opgeschreven): 'Ik kies voor moderne, actuele verhalen omdat dat heel sterk onderbelicht terrein is wat door veel theologen amper is ontdekt. Het is niet zo dat ik bijbelverhalen helemaal zou willen loslaten, integendeel'. Van Heijst wil moderne verhalen gebruiken om dichterbij de dimensie van het lijden in het menselijk bestaan komen. Ik denk dat vrouwen in het algemeen en om allerlei redenen – en vandaag wagen ze dat uit te spreken – behoefte hebben aan andere dan de door mannen samengestelde bijbelverhalen en mythes, omdat vrouwen behoefte hebben hun eigen levens in verhalen te herkennen.

In de oude (bijbel)verhalen wordt doorgaans een god gepresenteerd die de hare niet is. Een god, die, zoals in de mythe van Noach, vernietigt: mens en dier. Een god die vrouwen doorgaans niet ziet staan, tenzij er zonen voor

mannen gebaard moeten worden. In de verhalen over die god herkennen vrouwen zich ten diepste niet. Miljoenen vrouwen over de hele wereld, die zich van hun vervreemding van de door mannen gecreëerde godsbeeld bewust zijn geworden, zijn op zoek naar een andere God. Zij doen dit door het leven zelf onder woorden te brengen. Het leven te accepteren zoals het zich voordoet door het conflict met dat leven aan te gaan. Het leven te lijf gaan en niet, als je er niet uitkomt, te vernietigen. Die oplossing zocht de man in het verhaal van Noach – en dat gebeurt in vele verhalen daarna – in een god die hij de problemen liet uitwissen in plaats van te proberen ze langs de koninklijke weg op te lossen.

Het is de mijne niet

Wat moet ik met zo'n god? Een god die mens en dier vernietigt? Het is de mijne niet en daarom ben ik in deze tijd vooral één en al oor voor de verhalen van vrouwen en andere niet-gehoorde mensen. Ik hoop daarin een stuk meer van God te weten te komen. Een stuk waarin ik mijn eigen leven en dat van zoveel andere mensen kan herkennen. Toch doe ik de bijbel en de joods-christelijke traditie niet weg. Waarom niet? Noach werd, zo vertelt het verhaal, uitverkoren om zijn rechtvaardig zijn. Hij gaat aan de slag en bouwt zijn ark, waarmee hij zijn eigen en het vege lijf van zijn familie kan redden. Hij verzuimt om met zijn god in discussie te gaan over de rest van de wereldbevolking. Laat hij die gewetenloos over aan hun verdrinkingslot? Een paar hoofdstukken verder echter horen we Abraham pleiten voor de bewoners van de steden Sodom en Gomorra. Ook die wil god gaan vernietigen vanwege hun gewelddadig gedrag. Abraham daagt god uit tot het uiterste. Die lijn wordt geleidelijk aan helderder. En nog vele bijbelhoofdstukken later worden er door Jezus opnieuw mensenlevens ter discussie gesteld tegenover machtige tijdgenoten die ook al beweren namens god de wijsheid in pacht te hebben.

Eindelijk, de twintigste eeuw na Christus zijn vrouwen aan het woord. Zij ontdekken dat God nog te eenzijdig is verhaald. Nauwelijks vrouwen, weinig verworpenen der aarde hebben hun verhalen kwijt gekund over hun ervaringen met Haar/Hem. Dus wat moet ik met dat verhaal? Niet veel. Alleen dat er toen al redding was voor een rechtvaardige en dat geweldenaars er aan gingen. Misschien dat ik met die twee wetenswaardigheden in mijn achterhoofd vandaag verder kan vechten tegen zich als goden verheffende geweldenaars die dieren en mensen uitroeien. En dat ik vooral op zoek wil gaan en wil blijven luisteren naar verhalen en ervaringen van mensen die gaan over een god die mensen en dieren beschermt en in leven houdt.

Ros. Radford Ruther, Disputed Questions, Ed. Robert A Raines, Abingdon 1982